

NAUŠNICA S PRIVJESKOM U OBLIKU HIPOKAMPA IZ OHRIDA

UDK 904 (497.3) "639"

Primljeno/Received: 2003. 07. 07.

Prihvaćeno/accepted: 2003. 09. 15.

Vera Bitrakova Grozdanova

FYRM 91000 Skopje

Filosofski fakultet

Institut za istorija na umetnosti i arheologija

Bul. Krste Misirkov b.b.

Objavljuje se nalaz iz antičke nekropole kod Ohrida - Lihnida (Lychnidos). Dekorativni motiv hipokampa u likovnoj umjetnosti je omiljena tema posebno u IV. st. pr.n.e. Predlaže se rekonstrukcija kompletne naušnice u obliku čunastog tipa. Ona je produkt zlatarskih radionica Makedonije.

Ključne riječi: naušnica, hipokamp, Lychnidos, makedonske zlatarske radionice IV. st.pr.n.e.

Tijekom dugogodišnjih istraživanja na području starog Ohrida, antičkog Lihnida, u okviru kasnoantičke i srednjovjekovne utvrde, otkrivena je vrlo bogata nekropola koja je datirana od VI. st.pr.n.e do kraja IV. st.¹ Sustavnim istraživačkim zahvatima 2001.-2002. godine, na potezu istočno od Gornje Porte, prateći zidine utvrde s vanjske i unutarne strane, registriran je dio najstarije nekropole antičkog predrimskog razdoblja. U kampanji 2002. godine, u blizini Gornje Porte s unutrašnje desne strane, otkrivena je jedna grobnica u prirodnom udubljenju stijene, ograđena kamenim blokovima nepravilnog oblika u kojoj je konstatirano tijekom IV. st.pr.n.e. s malim kronološkim razlikama, pokapanje nekoliko osoba.² Ovo otkriće je vrlo značajno zbog toga što ukazuje na postojanje naselja i prije helenističkog razdoblja koje dosada nije bilo pouzdano utvrđeno.

U spomenutoj grobnici je otkrivena naušnica, dislocirana na ivici groba, vjerojatno neprimijećena prilikom kasnijih pokapanja. Neobične forme, u prvi mah djeluje poput oblika neke fantastične životinje (sl.1 a, b, c). Izvedena je od zlata u tehnici lijevanja *cire perdue*. Primjetno je spajanje obiju strana po dužini plastično izvedene figure životinje, čija je alka od pune žice. Minijaturni prikaz dužine 2,3 cm, zajedno s alkom visine 2,3 cm, teži 4,1 gr. Očito je da se radi o prikazu morskog konja - hipokampa. Figura je plastična i precizno izrađena. Najminijaturniji dio je glava, blago reljefno definirana oko njuške i očne duplje. Prednje noge savijene u pozi skoka, rebrasta krila fino tretirana, iza glave konja označena je griva, na donjem ribljem dijelu u jednoj liniji po dužini tijela nanizane su krljušti, dok je sam kraj ribe podvezan jakom plastičnom trakom iz koje izlaze dvije peraje.

¹ Istraživanja na nekropoli kod Deboja izvedena su tijekom 1978.-80. godine. Vodio ih V. Malenko. Bogati nalazi predstavljeni su u katalogu izložbe "Od arheološkoto bogatstvo na SR Makedonija" 1980. godine. Dio nalaza predstavili su V. Bitrakova Grozdanova 1987. i V. Bitrakova Grozdanova & V. Malenko 1997.

² Istraživanja je vodio P. Kuzman, kome dugujem zahvalnost da je dozvolio objelodaniti ovaj nalaz.

Sl. 1a Naušnica iz Ohrida

Između krila postavljena je spiralno omotana žica koja na krajevima završava s po jednom granulom. Iz sredine ove spiralne osmice izvučena je žica formirajući alku iznad glave konja. Tu nedostaje alčica za zakopčavanje. U prvi mah djeluje kao da je kompletna naušnica.

Kako datirati opisanu naušnicu, neobičnog i rijetkog prikaza? Paradigmu za predstavu hipokampa na nakitu nalazimo kod jednog para vrlo raskošnih naušnica iz Tesalije, s nekropole iz Homoliona (sl. 3). Na ovom primjerku hipokamp je umetak-dekoracija, postavljen po sredini naušnice čunastog tipa, bogato ukrašene filigranom i granulacijom. Nakit iz Homoliona je datiran, uzimajući u obzir i ostale grobne priloge, u drugu ili treću četvrtinu IV. st.pr.n.e. (Miller 1979: 7-10,17,24).

U širokom arealu Mediterana gdje je otkriven brojni nakit klasičnog i helenističkog razdoblja, identičan nalaz poput primjerka iz Lihnida nije nam poznat. Također u već objavljenim publikacijama o bogatom nakitu s teritorija Magna Graecia, Makedonije i Trakije ne susreću se analogni primjerci.

Krilata protoma konja kao dekorativni detalj na nakitu iz Makedonije, upotrebljena na jednoj lučnoj fibuli maloazijskog tipa (tip Štrbci) od zlata, koja je otkrivena na Halkidici u nekropoli Aeneje, datirana je u treću četvrtinu IV. st.pr.n.e (Vokotopoulou 1999: A-III, 65-66, n. 44).³ Prikaz prednjeg dijela krilatog

konja u skoku, nalikuje na prednji dio hipokampa (sl. 2)*. Unatoč tome što su istraživači ovaj detalj odredili kao pegaza, pomišljamo da bi mogao biti i prikaz hipokampa jer su tehnički i stilski vrlo slične ova figura s fibule i ona iz Lihnida.

Motiv hipokampa s Nereidom, vezan za mit Ahileja i Tetide, koja šalje svom sinu oružje iz morskih dubina, jednako je omiljena tema. Na crnomorskim obalama, gdje su poznate grčke kolonije bile i zanatski centri u koje su stizali impulsi zlatarstva iz izvornog antičkog svijeta, ove kolonije su predstavljale ujedno i kontaktne prostore na kojima je skitsko zlatarsko umijeće bilo na visokoj razini. Tako je na jednom vrlo bogatom privjesku iz južne Rusije (Taman) koji je predstavljao dio dijadema, danas u Muzeju Ermitaža, izvedena Nereida kako jaše na morskom konju. (Coche de la Ferté 1956: 62, Pl. XIX). Iz kolekcije Pavlovski-Barov, također porijeklom iz Tamana, poznat je prsten samo s prikazom hipokampa oko kojeg plivaju delfini, na kojoj neman više nalikuje na zmiyu-neman (Artamonov 1969: 73).

Ako potražimo ilustracije morskog čudovišta u vidu hipokampa u primijenjenoj umjetnosti, njegove predstave najčešće susrećemo na novcu još u V. st. pr.n.e u širem Mediteranu kao na primjer: na reversu južnoitalskog grada Taranta (500.-490. g.pr.n.e.) (Kraay 1966: n. 297), na aversu Tarsa (425.-400. g.pr.n.e.) (Kraay 1976: n.1034) i Byblos-a (420.-400. g.pr.n.e.) (Kraay 1976: n.1053).

Omiljena tema ovog motiva vezana za mit Ahileja i Nereide koja donosi iz morskih dubina oružje junaku, predstavljena je u IV. st. pr.n.e. Također je poznata figura na novcu s otoka Krete, na reversu Sibrite (380. g.) (Kraay 1976: n.155), i na novcima istočnomediterskih gradova Tira (380. g.), (Kraay 1966: n.682; Kraay 1976: n.1050) i Biblosa (360.-340. g.) (Kraay 1966: n.685). Ova izrazito helenska tema prihvaćena je na novcu grada Thezija u Etruriji oko 350.-330. god. (Kraay 1966: n.330). Na grčkom kopnu u Tesaliji, koja se smatrala rodnim krajem Ahileja, u gradu Kremaste, na aversu novca grada zastupljena je omiljena slika Tetide na morskom konju; vrijeme kovanja između 302.-286. god.pr.n.e. (Gardner 1883: 33)⁴. Zanimljivo je da je ilustracija hipokampa na novcu Sybrite stilsko-ikonografski najbliža izradi morskog konja na naušnici iz Lihnida.

Na jednom prstenu iz već spomenute nekropole kod Homoliona, grob B, iz posljednje četvrtine IV. st. pr.n.e. na pločici od lapis lazulija i gorskog kristala, predstavljena je Tetida s Ahilejovim oružjem kako jaše na hipokampu (Miller 1979: 18, 20, Pl.11; ΘAM

³ Isto tako i na lučnim fibulama iz Verije (ΘAM 1979: 42, v. 63) i iz Dervenija susreću se protome pegaza (Themelis & Touratsoglou 1997: Z5,Z6,Z7,128)

* Fotografija preuzeta od B. Tsigarida, D. Ignatiadon, *The gold of Macedon*, Thessaloniki 2000.

⁴ Miller 1979: 19-20, pokazuje koliko je ova tema bila aktualna na tesalskom tlu u mnogim domenima umjetničkog zanatstva.

** Crtež naušnice iz Ohrida izradila g-đa. Nada Počuča Kuzman

Sl. 1b Naušnica iz Ohrida

Sl. 1c Naušnica iz Ohrida

1979: 31, n.4). Ovom nalazu pridružuju se još jedan prsten iz Tarenta, sa sličnom temom gdje je na jednoj strani prikazana Tetida s oružjem na hipokampu, a na drugoj strani samo predstava morskog konja u pratnji delfina (Breglia 1939: 12-13, fig.7).

U Makedoniji u likovnoj umjetnosti gdje je često prisutna tema pegaza, susrećemo i ilustraciju hipokampa ili samog konja ili s Nereidom kako jaše na amazonski način. U vrlo bogatom grobu A iz Dervenija (Themelis & Tourarsoglou 1997: 47,48, T.52, A 20; *ΘAM* ?1979: 60, n.181), otkriveno je osam aplikacija -*clipeata*- od srebra koje su pokrivene hipokampom i Nereidom sa štitom i kopljem, ikonografski sličnima prstenu iz Homoliona. Ovaj nalaz datiran je u posljednju četvrtinu IV. st. pr.n.e.

Sličnu aplikaciju u svom popisu antičkog nakita iz Mediterana (kolekcija Londonskog muzeja), donosi Marchal, datiranu u helenističko-rimsko razdoblje, s napomenom da je barbarske izrade (Marchal 1911: n.3046, Pl. LXX). Očito je da je tema i poslije IV. st. pr.n.e. aktualna i da djeluje još uvijek inspirativno na zlatarske majstore. Međutim, poznata je i jedna aplikacija s tračkog prostora iz Letnice, s prikazom iste teme, koji je radio lokalni majstor, vrlo naglašene barbarske shematizacije (Venedikov & Gerasimov 1973: 383, br. 287).

Tema je bila posebno omiljena tijekom IV. st. pr.n.e. Kako je monumentalna skulptura bila uzorom i sitnoj plastici, ne treba zanemariti podatak koji navodi Plinije (*Hist.Nat.* XXXVI,4,19,3) da je Skopas, upravo sredinom IV. st. pr.n.e. izveo u punoj plastici Nereidu na hipokampu (Picard 1948: 675, 686-687).

Nismo sigurni u kolikoj mjeri smo zaokružili analogne primjere iz Makedonije. Moramo podvući i zastupljenost ove teme u monumentalnom slikarstvu, sačuvane u mozaičnoj tehnici. Naime u Olintu na Halkidici, u kući A/VI ili takozvanoj "Kući dobre sreće", izveden je u crnobijeloj tehnici, zasada najstariji mozaik u Makedoniji u tehnici *opus barbaricum*. Na njemu se susreću dva hipokampa s Nereidama koji grabe morem (Robinson 1933: 2,109,115, Pl.II,11). Mozaik je nastao u prvoj polovici IV. st. pr.n.e. prije nego što je Filip II. razorio ovu grčku koloniju 348. g.pr.n.e., a zbog naglašenog otpora grada i njegove želje za samostalnošću.

Vratimo se naušnici iz Lihnida. I pored toga što nismo naišli na kompletni analogni prikaz, postoji vjerojatnost da je nađeni primjerak predstavljao zanatski

Sl. 2 Detalj fibule iz Aineije

Sl. 3 Naušnice iz Homoliona

zaokruženu cjelinu te da je naušnica bila u upotrebi u ovakvom obliku. Na nekim naušnicama predstavljeni su pegazi, ptice, menade, amori bez drugih dodataka.

Međutim, ipak nam se čini da je ovaj primjerak pripadao jednoj čunastoj naušnici, koja je dvojako mogla biti nošena: ili pričvršćena alkom na ušima ili je visjela na traci ili na marami, pod pretpostavkom da je bila dio čunaste naušnice. Postavljajući paralele s primjerkom iz Homoliona, čunasti dio bi mogao imati i lančić za pričvršćivanje. Na donjoj strani hipokampa mogu se primijetiti tri točke za apliciranje životinje na čunasti oslonac, što nas navodi na zaključak da je bila fragment jedne složenije koncipirane čunaste naušnice. Na krajevima čuna mogao je biti pričvršćen spomenuti lančić.

Što se čunastih naušnica tiče, omiljenih u Makedoniji u IV. st. pr.n.e., njihova najstarija pojava zabilježena je još u V. st. pr.n.e. One su u ranijim

razdobljima često izvedene od srebra, kao primjerci iz nekropole u Radolištu kod Struge (Popović 1957: 81, T.X), iz Metamorfoza u Orestidi (Karamitrou 1999: 153-154, fig.74), iz Kaldreme kod Prilepa (Kitanoski 1975: 106, Pl. IX), iz Gevgelije-Milci (Georgiev 1984: 79, fig. 11b). Ovim nalazima pribrajamo i primjerke s graničnih područja antičkog teritorija Makedonije, iz nekropole Ždanec (Sokolovska & Pašić 1975: 236, Pl.III, 1,2) i Katlanovske banje kod Skoplja (Ristov 1999: 115,128, sl. 5). Prodiranje ovog tipa naušnica i mnogo dalje od makedonskog prostora, potvrđuje se nalazima koji na neki način ukazuju na put prodora prema sjeveru Balkana, počevši od nalaza iz Ulpijane (Vasić 1990: 136-137, fig. 2-3), pa iz Kruševca (Vasić 1999: 136-137, fig. 2-4), iz Srema-Putinci (Vasić 1990: 136-137, fig.2-1), iz Sremske Mitrovice (Majnarić-Pandžić 1998: 246-248), do Erduta (Vinski 1951:66-74).

Vrlo raskošno dekorirane čunaste naušnice i od srebra i od zlata izrađivane su od sredine IV. st. pr.n.e. do početka III st. pr.n.e. s obaveznim dodacima u obliku cvijeta, sfinge, hipokampa (Coche de la Ferté 1956: 63-64). Poznati su primjerci iz Demir Kapije (Mikulčić 1970: 135-138), iz Bitole-Beranci (Mikulčić 1965: 234-237), iz Dervenija-Lete u blizini Soluna (Themelis & Touratsoglou 1997: 127-128, Z8) iz Olinta (Robinson 1941: 85, n.301). To je doba kada je zlatarstvo u Makedoniji u velikom procvatu, kada se preko brojnih luksuznih nalaza i drugih oblika nakita, naušnica, ogrlica, narukvica, mogu pratiti određene posebnosti zlatarskih radionica. Unatoč raznolikosti nakita, akcentirali bismo prisutnost manira popunjavanja izvjesnih praznina u bogatim izradama u tehnici granulacije i filigrana. Radi se o upotrebi "naočalastog" detalja koji susrećemo i na naušnici iz Lihnida. Ovaj element prisutan je i na bogatoj ogrlici iz Sedesa (Kotzias 1937: 879, fig. 9-10) na čijim su krajevima dominantne protome lava, dok zakopčavanje završava "naočalastim" motivima. Taj dekorativni motiv prisutan je i na vrlo sličnoj ogrlici

iz Homoliona (Miller 1979: 14-15 Pl. 8). Pomoću vrlo tanke filigranske žice, na naušnicama teriomorfno tipa, koje će isto tako biti vrlo popularne, na tuljcu ispod protome, najčešće lava, bit će aplicirana spiralno izvedena osmica. Ovaj dekorativni detalj kao omiljeni motiv, možemo povezati s radionicama Makedonije (ΘAM 1979: n.321; GM 2000: 45, 83, 90). Na kolustastim naušnicama u Tarentu gde su nađene u velikom broju, nedostaje ova dekoracija, dok je u nalazima iz Trakije ovaj motiv rjeđe zastupljen u filigranskoj tehnici.

I pored toga što nam nedostaje direktna analogija za naušnicu iz Lihnida, imajući u vidu sve okolnosti nalaza, tematske i stilske paralele, vjerujemo da je ona izrađena u nekom od ateljea Makedonije, na Halkidici ili u Peli, gdje se sve više otkriva u kojoj mjeri je ovaj grad, pored sjedišta vlasti imao i ulogu jednog centra gdje su djelovali vrhunski majstori, izvanredni poznavatelji zanatskih vještina. Povezujući i datiranje ovog nalaza s već spomenutim ilustracijama, smatramo da je naušnica nastala u drugoj ili trećoj četvrtini IV. st. pr.n.e.

POPIS LITERATURE

- Artamanov 1969 M. I. Artamanov: *The Splendor of Scythian Art*. New York
 Bitrakova 1987 V. Bitrakova: *Spomenici od helenističko vreme vo Republika Makedonija*. Skopje
 Bitrakova & Malenko 1998 Antički nakit. Skopje
 BMCJ 1911 F. H. Marshall: *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan, and Roman, in the Department of Antiquities, British Museum*. London
 Breglia 1939 L. Breglia: *Le Oreficerie del Museo Nazionale di Taranto*. Iapigia 10
 Coche de la Ferté 1956 E. Coche de la Ferté: *Les bijoux antiques*, Paris
 Gardner 1883 P. Gardner: *BM Coins Thessaly to Aetolia*. London
 Georgiev 1984 Z. Georgiev: *Elementi na ranata antika vo dolno Povardarie*. Zbornik na Filozof.fak. Skopje
 GM 2000 B. Tsigarida & D. Ignatiadou: *The gold of Macedon*. Athens
 Karamitrou 1999 G. Karamitrou-Mentesidi: *Βοϊον-Νότια Ορέστεις*. Thessaloniki
 Kitanoski 1975 B. Kitanoski: *Nekropola Kaldrma kaj Prilep*. *Maced acta archaeol.* I, Prilep
 Kotzias 1937 N. C. Kotzias: *Ο παρά αεόρδομον της Θεσσαλονίκης Σέδες Γ τάφος*. *Arch. Ephim*
 Kray 1966 C. M. Kray & M. Hirmer: *Greek Coins*. London
 Kray 1976 C. M. Kray: *Archaic and classical greek coins*. Berkley
 Majnarić 1998 N. Majnarić-Pandžić: *Starije željezno doba*. *Prapovijest*. Zagreb
 Miller 1979 S. Miller: *Two Groups of Thessalian Gold*. Berkley
 Mikulčić 1965 I. Mikulčić: *Jedna helenistička nekropola iz okoli-ne Bitolja*. *Starinar XVI-XVII*, Beograd
 Mikulčić 1970 I. Mikulčić: *Nakit klasičnog doba iz Demir Kapije*. *Starinar XXI*, Beograd
 Picard 1948 Ch. Picard: *Manuel d'archéologie grecque III*. Paris
 Popović 1957 Lj. Popović: *Radolište*. *Zbornik radova Narodnog muzeja u Beogradu I*
 Ristov 1999 K. Ristov: *Dva groba od Katlanovska banja*. *Maced. acta archeol.* 15, Skopje
 Robinson 1933 D. M. Robinson: *Excavations at Olinthus V*. Baltimore
 Robinson 1941 D. M. Robinson, *Excavations at Olinthus X*. Baltimore
 Sokolovska & Pašić 1975 V. Sokolovska & R. Pašić: *Eden grob od Ždanec*, *Zbornik na Arheološki muzej VI-VII*, Skopje
 ΘAM 1979 *Θησαυροι της αρχαίας Μακεδονίας*. Athina
 Themelis & Touratsoglou 1997 P. Themelis & G. Touratsoglou: *Οι τάφοι του Δερβενίου*. Athina
 Vasić 1990 R. Vasić: *Boat-shaped earrings in the Central Balkan area*. *Starinar XL-XLI*, Beograd
 Venedikov & Gerasimov 1973 Venedikov & Gerasimov: *Trakiskoto iskustvo*. Sofija
 Vinski 1950 Z. Vinski: *Zwei kahnförmige Ohrringe aus Erdut in Kroatien*. *Jahrbuch für kleinasiatische Forshung I*. Istanbul-Heidelberg
 Vokotopoulou 1990 J. Vokotopoulou: *Οι ταφικοί τύμβοι της Αίνειας*. Thessaloniki

RESUME

LA BOUCLE D'OREILLE-HIPPOCAMPE D'OHRID

Mots-clés: boucle d'oreille, hippocampus, Lychnidos, les ateliers d'orfèvrerie de Macédoine

Pendant les fouilles systématiques pratiquées dans Ohrid-Lychnidos, sur l'emplacement droite de la Porte Supérieure fut découverte, l'intérieur de la fortification médiévale, une nécropole antique et dans celle-ci, un tombeau avec plusieurs sépultures. Au bord du tombeau (n.124), c'est-à-dire en dehors de celui-ci, fut découverte une boucle d'oreille en or, probablement déplacée lors des enterrements qui avaient eu lieu dans des périodes différentes. Sur la boucle d'oreille on voit la représentation plastique d'un hippocampe. Elle fut fabriquée dans la technique cire perdue, ce dont témoigne la jointure des deux moitiés du corps dans le sens de la longueur (un poids de 4,1 gr, 2,3 cm de long, 2,3 cm de haut).

La représentation est exécutée avec précision, avec des détails de la crinière, des ailes, des écailles et de la queue. Entre les ailes de cette création imaginaire est posé un fil enroulé en spirales, formant un huit, et dont chacune se termine par un granule. De ce détail sort, du haut de la tête de l'animal, l'anneau de la boucle d'oreille.

En ce qui concerne l'hippocampe, on trouve son analogie, la plus proche dans les boucles d'oreille en forme d'outre d'Homolion en Thessalie, ou l'animal fabuleux n'est qu'un complément décoratif de ce riche exemplaire de bijoux du IVe siècle av.n.è.

Le motif de l'hippocampe lié au mythe d'Achilles et Thétis est un thème que l'on trouve sur les bijoux de la

Méditerranée du IVe siècle, tels le pendentif et la bague de Taman (le musée de l'Ermitage), les bagues de Tarente et d'Homolion, les applications de Derveni et celle de la collection de British Museum, et d'autres. On trouve ce motif également sur les monnaies du Ve s.av.n.è. frappées dans les pays méditerranéens et surtout au IVe s. av.n.è, dans les villes comme Taras, Tarsus, Byblos, Tyros, Sybrita, Thezi, Kremaste. En Macédoine, on rencontre ce thème aussi sur les mosaïques d'Olynthe.

L'auteur considère que la boucle-hippocampe est un fragment d'une boucle d'oreille en forme d'outre ou de barque. Il base cette hypothèse sur le fait que sur la partie inférieure du corps du monstre maritime de Lychnidos il y a trois points grâce auxquels il pourrait s'appuyer sur la barque de la boucle d'oreille conception plus complexe. Comme un exemple analogique, on cite la paire de boucle d'oreille en forme de barque d'Homolion, avec la représentation d'un hippocampe, mais on souligne la fois le fait qu'en Macédoine au IVe siècle étaient très à la mode ces bijoux avec compléments décoratifs, sphynx, oiseaux, pégase, fleurs. L'auteur estime que la boucle d'oreille d'Ohrid fut fabriquée dans un centre d'orfèvrerie de Macédoine (Chalcidique, Pella), en citant le motif décoratif en forme de lunettes, fréquent également dans les autres bijoux de la région à l'époque.

Vu tous les parallèles stylistico-iconographiques, l'auteur date cette boucle d'oreille du deuxième ou du troisième quart du IVe s.av.n.è.

Traduit par l'auteur